

การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรี เขต 2

The Development of Training Courses on Teaching the Dharma for Monks in
Schools under Suphanburi Primary Education Service Area Office 2

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์¹, วิลัย ทองแผ้ว², สันติ แสงสุก³

Phrakhrui Wiboonjetayanurak, Wilai Thongpae, Santi Sangsook

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานการพัฒนาหลักสูตร 2) พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน 3) ทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม 4) ประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรม กลุ่มตัวอย่างเป็นพระภิกษุในโรงเรียน ได้มาจากการสุ่มอย่างง่าย ใช้อำเภอเป็นหน่วยในการสุ่มโดยจับสลากจาก 10 อำเภอ สุ่มมา 1 อำเภอได้อำเภอตอนเจดีย์มีจำนวนพระภิกษุ 38 รูป เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ 1) แบบสอบถาม 2) แบบสัมภาษณ์ 3) หลักสูตรฝึกอบรม 4) แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.844 5) แบบประเมินทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ 6) แบบสอบถามเจตคติที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าร้อยละ การทดสอบที และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า ทุกภาคส่วนมีความเห็นตรงกันถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมจะทำให้พระภิกษุได้เข้าถึงหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และเป็นเข็มทิศในการปฏิบัติงานของพระภิกษุให้เป็นไปในแนวเดียวกัน ยังเป็นการพัฒนาการสอนธรรมะให้ทันกับโลกปัจจุบัน และจะช่วยพัฒนาพระภิกษุให้มีความรู้ความเข้าใจตรงกันในด้านหลักสูตร การพัฒนาการเรียนการสอนธรรมะในโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าหลักสูตรฝึกอบรมจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง
2. การพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย ขอบข่ายเนื้อหาสาระระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรม การจัดกิจกรรมฝึกอบรม สื่อและวัสดุอุปกรณ์ และการวัดและประเมินผล ซึ่งมีแผนการฝึกอบรม จำนวน 6 แผน ผลการประเมินหลักสูตรของผู้เชี่ยวชาญพบว่ามีความสอดคล้องและเหมาะสม
3. การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม พบว่า พระภิกษุมีความสนใจ และกระตือรือร้นในการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ได้แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อนำมาปรับใช้ในการทำงาน ได้ทราบถึงวิธีการต่างๆ ในการสอนอย่างถูกวิธี รวมทั้งได้แนวทางในการพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนการสอน และมีความรู้ในการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้

¹ นิสิตรดับมหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สาขาวิชาหลักสูตรการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

³ ดร., กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สาขาวิชาหลักสูตรการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

4. การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร พบว่า พระภิกษุมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.01 มีทักษะในการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ด้านเจตคติต่อหลักสูตรอยู่ในระดับมากที่สุด และได้ปรับปรุงหลักสูตรในเรื่องเวลาที่ใช้ในการอบรมเพิ่มวันละ 1 ชั่วโมง จากวันละ 6 ชั่วโมงเป็น 7 ชั่วโมง

คำสำคัญ: การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะ, การสอนธรรมะ, การสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุ

Abstract

The purposes of this research were: 1) to examine the fundamental information of curriculum development, 2) to develop training courses on teaching Dharma for the monks in the school, 3) trial of training courses, 4) evaluate and improve training courses. The sample was taken from the monks in the school by simple random sampling. The district was used as the unit for sampling by drawing lots from 10 districts randomly selected one district, and Don Chedi District was selected. There were 38 monks in Don Chedi District. The research instruments used in this research included of 1) Questionnaires, 2) interview, 3) training courses, 4) achievement tests with a reliability of 0.844, 5) lesson plan writing skill evaluation form, 6) attitude questionnaire on training courses. The data were analyzed using the mean, standard deviation, percentage, t-test, and analysis of content.

The results were as follows:

1. The basic information study found that all sectors have agreed to the importance and the need to develop training courses to make monks have access to Dharmic principles and being as a compass in the execution of the monks. In addition, it was the development in teaching Dhamma to keep up with the current world, and helped to develop the monks to understand the courses, and effective instructional development for Dhamma in the school. Therefore, it could be seen that training course is extremely important and necessary.

2. The curriculum development consisted of principles, purposes, scope of subject matter, time period spending on training, holding training activities, media and materials, and measurement and evaluation. This training has 6 training course plans. The results from an expert assessment were found that it was consistent and appropriate.

3. The trial of a training course was found that the monks were interested, and curious in training well, and they have exchanged ideas and suggestions to be applied to work. They have known various teaching methods correctly, including obtaining the guidelines in developing quality instruction, and they have knowledge to write learning management plans

4. The evaluation and curriculum modification had found that the monk achievement after training were higher than before training statistically significant at the .01 level. The monks had skills to write learning management plan as a whole at a high level. The attitudes toward the course were at the highest level, and the curriculum was modified in the aspect of the time spent in training.

Key words: Development of Training Courses on Teaching Dharma, Dhamma teaching, Teaching the Dhamma for monks

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาเป็นเวลานาน กล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดกระทั่งตายมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพุทธศาสนา พุทธธรรมได้ทำหน้าที่กลมเกลียวจิตใจคนไทยและซึมซับเข้ากับวิถีชีวิตในทุกด้าน จนกลายเป็นวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนายังคงเป็นสถาบันหลักของการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่นเป็นศูนย์กลางการพัฒนาทางจิต ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการเป็นผู้นำทางปัญญา ด้านการอบรมสั่งสอนชี้แนะชี้แนะในการดำเนินชีวิตเป็นต้น เป้าหมายของการพัฒนานั้นพุทธศาสนาให้ความสำคัญด้านจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านวัตถุ (กระทรวงวัฒนธรรม, 2549, หน้า 56)

ตามกระแสโลกาภิวัตน์ สังคมไทยมีการพัฒนาไปอย่างรวดเร็วในทุกๆ ด้าน สังคมตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยมเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม สถาบันศาสนาที่เคยเป็นพลังสำคัญและเป็นแหล่งเรียนรู้ฝึกอบรมของกุลบุตรกุลธิดาของพุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับน้อยลง การศึกษาต้องปรับเปลี่ยนให้ทันและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของชาติและสังคมโลก ตลอดเวลา การจัดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่นักเรียนควรเรียนรู้เพราะเป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธทุกคนได้นำความรู้ไปใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข (กาญจนา อุปสาร, 2547, หน้า 15) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2544, หน้า 1) ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติว่า พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยมีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทยและวัฒนธรรมไทย”

จากหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่ามุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งทางร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทย และเป็นพลเมืองโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หลักการของหลักสูตรที่สำคัญคือเป็นหลักสูตรที่มุ่งความเป็นเอกภาพของชาติ มีจุดมุ่งหมายและมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเป้าหมายสำหรับการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ทักษะ

เจตคติ และคุณธรรมบนพื้นฐานของความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล การจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สาระศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ได้กำหนดให้ต้องเรียนรู้แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนา ที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่าง สันติสุข เป็นผู้กระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม พัฒนตนเองอยู่เสมอ รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551, หน้า 5) ดังจะเห็นได้ว่าหลักสูตรต้องการเน้นการปลูกฝังเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเป็นอย่างยิ่ง

จากการปฏิรูประบบราชการเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พุทธศักราช 2545 ได้แยกหน่วยงานศาสนาออกจากกระทรวงศึกษาธิการ ทำให้กรมศาสนาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ไม่สามารถเชื่อมต่อในเรื่องการนำหลักธรรมเข้าไปในโรงเรียนหรือสถานศึกษาได้ กระทรวงวัฒนธรรมจึงได้ทำข้อตกลงความร่วมมือกับกระทรวงศึกษาธิการในการพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม ทั้งในสถานศึกษา และนอกสถานศึกษา เพื่อเสริมสร้างความรู้ในเรื่องศิลปวัฒนธรรม จริยธรรมให้แก่ นักเรียน นักศึกษา และครูอาจารย์ ในแต่ละระดับการศึกษา และจัดหลักสูตรด้านศิลปวัฒนธรรม และหลักธรรมทางศาสนา ในสถานศึกษาทุกระดับ ทุกประเภท ส่งเสริมให้ทุกคนทำความดี ให้เยาวชนใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์อาจจะเป็นการฝึกฝนด้านศิลปะ เล่นกีฬา หรือเข้าวัดทำบุญ ตักบาตร

นั่งสมาธิ ปฏิบัติธรรม รวมทั้งให้รู้จักรักและเห็นคุณค่าในความเป็นไทย ศิลปะไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ตลอดจนประเพณีปฏิบัติกิจกรรมมารยาทแบบไทย ให้เยาวชนเป็นผู้สืบทอดเอกลักษณ์ไทยเหมือนคนในอดีตที่ผ่านมา โดยอาศัยวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ศีลธรรมของชุมชน กรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรมจึงได้ดำเนินการโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2548 ปัจจุบันกรมการศาสนาได้เปลี่ยนบทบาทการบริหารโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนที่ดำเนินการมาแต่เดิมไปสนับสนุนกิจกรรมคุณธรรมอื่นๆ โดยได้โอนภาระงานพร้อมงบประมาณให้กระทรวงศึกษาธิการรับดำเนินการ

และได้มอบให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รับโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมาดำเนินการ ปัจจุบันมีพระสอนศีลธรรมขึ้นทะเบียนอยู่ในสังกัดอยู่ จำนวน 18,021 รูป (กระทรวงวัฒนธรรม, 2549, หน้า 59)

จากการดำเนินงานที่ผ่านมาคณะสงฆ์จังหวัด สุพรรณบุรีมีพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนขึ้นทะเบียนอยู่ในสังกัดจำนวน 342 รูป เขตพื้นที่การศึกษาจังหวัด สุพรรณบุรีทั้ง 3 เขตพื้นที่ ได้เปิดโอกาสจัดตารางสอน ให้กับพระเข้าสอนศีลธรรมในโรงเรียน ปัญหาที่พบ ตามที่พระธรรมโกศาจารย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) ได้กล่าวไว้ในการจัดสัมมนาพระสอนศีลธรรม ประจำปี 2552 ว่า “จุดอ่อนของพระที่เข้าไปสอนศีลธรรมในโรงเรียนก็คือวิธีการสอน และการจัดทำแผนการสอน ซึ่งจะต้องหาแนวทางแก้ไขต่อไป ทั้งนี้แม้ปัจจุบันรัฐบาลจะส่งเสริมการให้พระเข้าไปสอนวิชาพระพุทธศาสนา ศีลธรรม ในโรงเรียนมากขึ้น แต่ปัญหาที่พบคือบางโรงเรียนจัดเวลาสอนในวิชาพระพุทธศาสนาน้อยลง (กระทรวงวัฒนธรรม, 2549, หน้า 57) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของศูนย์คุณธรรมได้ร่วมกับสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล ทำการวิจัยหัวข้อสถาบันการศึกษา กับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเด็กและเยาวชนไทย มีข้อมูลที่น่าสนใจ พบว่า ปัญหาของการสอนวิชา ศีลธรรม คือ ครูผู้สอนไม่ได้จบการศึกษาด้านศาสนาหรือ การสอนศีลธรรมทำให้ขาดความมั่นใจในการสอนขาด การวิเคราะห์หน้าหลักธรรมมาใช้ในชีวิตจริง ส่วนครูพระสอนศีลธรรมยังสอนแบบบรรยายเน้นพิธีกรรมทางศาสนา การจัดการเรียนการสอนจึงเหมือนสอนพระสอน เณร หรือเหมือนเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง พระภิกษุบางรูปมีวุฒิการศึกษาน้อยการจัดการเรียนการสอนจึงสู้พระภิกษุที่มีความรู้ไม่ได้ การสอนส่วนใหญ่ยังไม่ใช้สื่อ IT หรือสื่อ การสอนที่ทันสมัย และมีปัญหาเรื่องการควบคุมชั้นเรียน ปัญหาที่พบอีกอย่างหนึ่งก็คือโครงการครูพระสอน ศีลธรรมในโรงเรียนไม่มีความพร้อมในการเตรียม พระภิกษุที่จะมาทำการสอน จัดเวลาในการอบรมให้ พระภิกษุที่จะมาสอนธรรมะน้อยจึงทำให้พระภิกษุที่จะมา สอนธรรมะไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการ ผู้สอน จะต้องมีความรู้ทางหลักธรรมคำสั่งสอนในทาง พระพุทธศาสนา และต้องมีเทคนิคและทักษะในการสอน

เป็นอย่างดีด้วย ดังนั้นเทคนิคและทักษะการสอนสำหรับ พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจึงมีความสำคัญมาก (พระ มานิตย์ โชติธมฺโม, 2553, หน้า 10)

จากปัญหาดังกล่าว ฝ่ายคณะสงฆ์ของจังหวัด สุพรรณบุรีได้ดำเนินการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจ พื้นฐานในการเป็นพระสอนศีลธรรมแต่เพียงเบื้องต้น ยัง ไม่เคยมีการจัดการฝึกอบรมการสอนให้กับพระสอน ศีลธรรมให้เป็นรูปธรรม ผู้วิจัยเป็นผู้มีส่วนร่วมใน คณะทำงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์จังหวัด สุพรรณบุรี จึงได้ร่วมกับคณะสงฆ์อำเภอดอนเจดีย์ ดำเนินการจัดตั้ง ศูนย์ครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาใน โรงเรียนอำเภอดอนเจดีย์ขึ้น ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2548 มีพระภิกษุที่ทำหน้าที่สอนศีลธรรมในโรงเรียนในสังกัด 35 รูป จนถึงขณะนี้ยังไม่มีหลักสูตรฝึกอบรมการสอน ธรรมะให้กับพระภิกษุแต่อย่างใด ซึ่งพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2544 หน้า 51) กล่าวว่า การ ฝึกอบรมบุคคลก่อให้เกิดการพัฒนาปัญญา เกิดความรู้ ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มี ทศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการ กับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็นเพื่อให้เกิดประโยชน์ตน คือความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือสามารถช่วย สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย ดังนั้นจึงเห็นได้ ว่าหลักสูตรฝึกอบรมจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะสามารถทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดความรู้ ความ เข้าใจ เกิดความชำนาญ และเกิดเจตคติที่ดีเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จนกระทั่งทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการ เรียนรู้หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ ของการฝึกอบรมอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิภาพ และยังช่วยเสริมสร้างพฤติกรรม การกระทำและการ แสดงออกในทางที่ดี สามารถพัฒนาคนให้เกิดปัญญา คิด ทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เพื่อส่งเสริมให้คนอยู่ร่วมกัน ในสังคมอย่างสงบสุข ดังที่ สมชาติ กิจยรรยง (2545, หน้า 11 -15) ได้กล่าวว่า การฝึกอบรม เป็นกระบวนการ ที่จะทำให้ ผู้เข้ารับการอบรมเกิดความรู้ (knowledge) เกิดความเข้าใจ (understanding) เกิดความชำนาญ (skill) และ เกิดเจตคติ (attitude) ที่ดีเกี่ยวกับเรื่องใด เรื่องหนึ่ง เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้หรือ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ของการ ฝึกอบรมอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิภาพ

จากแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญของการสอน และความสำคัญของหลักสูตรฝึกอบรม จึงได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรี เขต 2 พร้อมกันนี้จะได้เป็นการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะ ตามแนวทางของหลักการการพัฒนาหลักสูตร 4 ขั้นตอนตามกระบวนการการวิจัยและพัฒนา (Research and Development R & D) คือ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การพัฒนาหลักสูตร 3) การทดลองใช้หลักสูตร และ 4) การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ทั้งนี้เมื่อพระภิกษุจะได้ออกไปสอนธรรมะในโรงเรียน ผ่านหลักสูตรการฝึกอบรมแล้ว พระภิกษุจะได้แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อนำมาปรับใช้ในการทำงานให้มีประสิทธิภาพ และได้ทราบถึงวิธีการต่างๆ ในการสอนอย่างถูกวิธีและสามารถนำมาปรับใช้ในการเรียน การสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น รวมทั้งพระภิกษุได้แนวทางในการพัฒนาคุณภาพของนักเรียนและสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมและได้รับการยอมรับจากผู้บริหาร บุคลากรในสถานศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2
2. เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2
3. เพื่อทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2
4. เพื่อประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2

ขอบเขตของการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้มาจากการสุ่มอย่างง่าย (simple random sampling) ใช้อำเภอเป็นหน่วยในการสุ่มจาก 10 อำเภอ มีพระภิกษุที่สอนธรรมะในโรงเรียนทั้งหมด 342 รูป สุ่มมา 1 อำเภอ โดยใช้วิธีจับสลาก ได้อำเภอดอนเจดีย์มีจำนวนพระภิกษุ 38 รูป
2. เนื้อหา ที่ใช้ในการฝึกอบรม ได้แก่ 2.1) วิธีการสอน 2.2) การจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ 2.3) การวัดผลประเมินผลการสอน 2.4) หลักสูตรแกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม พุทธศักราช 2551
3. ระยะเวลาในการทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม ใช้เวลาอบรม 3 วัน ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2555

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2 เป็นลักษณะของการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R & D) ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนที่ 1 วิจัย (Research) : การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ดำเนินการดังนี้
 - 1.1 ศึกษาข้อมูลพื้นฐาน และนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาสร้างหลักสูตรฝึกอบรม ได้แก่ 1) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับหลักสูตร และทำการวิเคราะห์เนื้อหา 2) ศึกษาพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 หลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และทำการวิเคราะห์เนื้อหา 3) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิธีสอน เทคนิคการสอน การจัดทำแผน การจัดการเรียนรู้ การวัดผลประเมินผล และทำการวิเคราะห์เนื้อหา
 - 1.2 ศึกษาความต้องการของพระภิกษุที่เป็นครูพระสอนศีลธรรม ในอำเภอดอนเจดีย์ จำนวน 38 รูป เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสอบถาม จำนวน 10 ข้อ การ

วิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ค่าสถิติร้อยละ และการวิเคราะห์เนื้อหา

1.3 ศึกษาความต้องการ และขอข่ายเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม กับผู้ที่เกี่ยวข้องเครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสัมภาษณ์ จำนวน 12 ข้อ การวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ค่าสถิติร้อยละ และการวิเคราะห์เนื้อหา

2. ขั้นตอนที่ 2 พัฒนา (Development): การพัฒนาหลักสูตร ดำเนินการดังนี้

2.1 การพัฒนาหลักสูตร (ฉบับร่าง) โดยนำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 มาพิจารณาประกอบการสร้างหลักสูตรฉบับร่าง

2.2 ประเมินหลักสูตรฉบับร่างโดยผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพ ความเหมาะสม ความสอดคล้องขององค์ประกอบของหลักสูตร (IOC) เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบประเมินค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ของหลักสูตรฉบับร่าง

2.3 วิเคราะห์ (IOC) ปรับปรุงหลักสูตร (ฉบับร่าง) ตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ

3. ขั้นตอนที่ 3 วิจัย (Research) : การทดลองใช้หลักสูตร ดำเนินการดังนี้ นำหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ประถมศึกษาสุพรรณบุรีเขต 2 ทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย คือพระภิกษุที่สอนธรรมะในโรงเรียนเฉพาะโรงเรียนในสังกัดอำเภอดอนเจดีย์จำนวน 38 รูป

4. ขั้นตอนที่ 4 พัฒนา (Development) : การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร ดำเนินการดังนี้

4.1 ประเมินผลการใช้หลักสูตร 1) ประเมินผลสัมฤทธิ์ก่อนใช้และหลังใช้หลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน จำนวน 30 ข้อ มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.844 โดยใช้สูตร KR - 20 ของ คูเดอร์-ริชาร์ดสัน (Kuder-Richardson) ทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยหาค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และค่าสถิติ t-test (พิจิต ฤทธิ์จรูญ, 2551, หน้า 276-307) 2) ประเมินทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบประเมินทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ จำนวน 6 ข้อ โดยมีเกณฑ์การวัดเป็นแบบรูปรีด ทำการวิเคราะห์ข้อมูล

โดยหาค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) แล้วนำมาแปลความหมายตามค่าเฉลี่ย เกณฑ์ 5 ระดับ ของบุญชม ศรีสะอาด (2545, หน้า 102-103) 3) ประเมินเจตคติต่อหลักสูตรเครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสอบถามเจตคติต่อหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน จำนวน 15 ข้อ ทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยหาค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) แล้วนำมาแปลความหมายตามค่าเฉลี่ย เกณฑ์ 5 ระดับ ของบุญชม ศรีสะอาด (2545, หน้า 102-103) 4) ปรับปรุงหลักสูตร นำผลการประเมินและข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไข

ผลการวิจัย

จากการดำเนินการตามขั้นตอนการวิจัยที่ได้นำเสนอ ปรากฏผลการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า ทุกภาคส่วนมีความเห็นตรงกันถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมจะทำให้พระภิกษุได้เข้าถึงหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และเป็นเข็มทิศในการปฏิบัติงานของพระภิกษุให้เป็นไปในแนวเดียวกัน ยังเป็นการพัฒนาการสอนธรรมะให้ทันกับโลกปัจจุบัน และจะช่วยพัฒนาพระภิกษุให้มีความรู้ความเข้าใจตรงกันในด้านหลักสูตร การพัฒนาการเรียนการสอนธรรมะในโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าหลักสูตรฝึกอบรมจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง

2. การพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วย หลักการจุดมุ่งหมาย ขอข่ายเนื้อหาสาระระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรม การจัดกิจกรรมฝึกอบรม สื่อและวัสดุอุปกรณ์ และการวัดและประเมินผล ซึ่งมีแผนการฝึกอบรมจำนวน 6 แผน ผลการประเมินหลักสูตรของผู้เชี่ยวชาญ พบว่ามีความสอดคล้องและเหมาะสม

3. การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม พบว่าพระภิกษุมีความสนใจ และกระตือรือร้นในการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ได้แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อนำมาปรับใช้ในการทำงาน ได้ทราบถึงวิธีการต่างๆ ในการสอนอย่างถูกวิธี รวมทั้งได้แนวทางในการพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนการสอน และมีความรู้ในการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้

4. การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร พบว่า พระภิกษุมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการ

ฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 มีทักษะในการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ด้านเจตคติต่อหลักสูตรอยู่ในระดับมากที่สุดและได้ปรับปรุงหลักสูตรในเรื่องเวลาที่ใช้ในการอบรม

อภิปรายผล

จากการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน ผลการวิจัยมีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตร แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ศึกษาหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับและเอกสารเกี่ยวกับการสอน เทคนิคการสอนและการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ รวมทั้งการศึกษาความต้องการจำเป็นเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน พบว่า ทุกภาคส่วนเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมต่อการจัดการศึกษา และเห็นสมควรให้นำหลักสูตรการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุมานำจัดทำเป็นหลักสูตรเพราะ จะทำให้นักเรียนได้เข้าถึงหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และเป็นเข็มทิศในการปฏิบัติงานให้เป็นไปในแนวเดียวกัน ยังเป็นการพัฒนาการสอนให้ทันกับโลกปัจจุบัน และจะช่วยพัฒนาพระภิกษุให้มีความรู้ความเข้าใจตรงกันในด้านหลักสูตร สอดคล้องกับแนวคิดของ ชวลิต ชูกำแหง (2551, หน้า 29) การพัฒนาหลักสูตรเป็นสิ่งสำคัญเพราะเป็นรากฐานของการศึกษา เป็นแนวทางในการให้การศึกษา ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกคนสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกำกับดูแลติดตามผลของการศึกษาได้ อีกทั้งยังเป็นแนวทางของครูในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน ในด้านการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ การสอนและเทคนิคการสอน สื่อการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล ทำให้พระภิกษุ ที่สอนธรรมะในโรงเรียนมีแนวทางในการจัดการเรียนการสอน มีวิธีสอน เทคนิคการสอนที่หลากหลาย เป็นการสร้าง

แรงจูงใจให้กับนักเรียนสนใจเรียนธรรมะมากขึ้นที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้เป็นการวางแผนการสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้วิธีสอน สื่อการเรียนรู้อ และการวัดผลประเมินผลมีความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เป็นอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ทิศนา แฉมณี (2552, หน้า 13) ปัจจุบันปรัชญา ทฤษฎี หลักการ และแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการสอนมีหลากหลาย ครูสามารถเลือกใช้ให้เหมาะสมกับผู้เรียนและจุดมุ่งหมายได้ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมศักดิ์ จันทวอด (2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เรื่อง สมาธิภาวนา สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนท้ายพิบูล (สำนักงานสลากกินแบ่งสงเคราะห์ 68) จังหวัดสระบุรี 2) ผลการพัฒนาหลักสูตร (ฉบับร่าง) พบว่า องค์ประกอบของหลักสูตรที่สร้างขึ้นประกอบด้วย ความสำคัญ วิสัยทัศน์ คุณภาพผู้เรียน สารมาตรฐานการเรียนรู้ มาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้น ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังรายปี คำอธิบายรายวิชา ขอบข่ายเนื้อหาหน่วยการเรียนรู้ แนวทางการจัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล สอดคล้องงานวิจัยของ พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรมค่ายคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี พบว่า องค์การต่างๆ ชุมชน สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนา ร่วมกันจัดการศึกษา โดยพัฒนาหลักสูตร จัดการเรียนรู้นในชุมชนของตนเอง ในขอบข่ายที่สอดคล้องกับบริบทในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตร โดยมีเนื้อหาสาระให้เหมาะสมกับบริบทนำไปใช้ในการดำรงชีวิตได้ ผู้เรียนเกิดความรู้คู่คุณธรรม จริยธรรม และส่งเสริมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตนักเรียนให้เป็นคนเก่ง เป็นคนดีและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมชาย ฝ้ายผาบ (2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ศาสนพิธีสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ซึ่งผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐานพบว่า หน่วยงานต่างๆ มีนโยบายให้ชุมชน สังคม มีส่วน

ร่วมในการจัดการศึกษา ส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม

2. การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการ เป็น ขั้นตอนที่สำคัญและเพื่อให้ได้หลักสูตรฝึกอบรมที่มี คุณภาพตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนา หลักสูตรโครงร่างตามข้อมูลที่ได้ศึกษาจากข้อมูลพื้นฐาน ประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย ขอบข่ายเนื้อหา สาระ ระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรม การจัดกิจกรรม ฝึกอบรม สื่อและวัสดุอุปกรณ์ และการวัดและ ประเมินผล ซึ่งผู้เชี่ยวชาญให้ความเห็นว่าองค์ประกอบ ของหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุ มี ความสอดคล้องและเหมาะสม แสดงให้เห็นว่าเป็น หลักสูตรที่พร้อมที่จะนำไปฝึกอบรมได้ ทั้งนี้ น่าจะเป็น เพราะว่าการจัดทำหลักสูตรการสอนธรรมะสำหรับ พระภิกษุจัดทำองค์ประกอบของหลักสูตรถูกต้องสัมพันธ์ กัน เนื้อหาวิชาครอบคลุมตรงตามความต้องการ ซึ่ง สอดคล้องกับแนวคิด ไทเลอร์ (Tyler, 1950) ได้สรุปว่า หลักสูตรควรประกอบไปด้วยองค์ประกอบดังนี้ คือ 1) จุดมุ่งหมาย 2) ประสพการณ์ 3) วิธีจัด ประสพการณ์ 4) การประเมินผล สอดคล้องกับแนวคิด ของ สัจด์ อุทรานันท์ (2532, หน้า 244) ที่ได้เสนอว่า องค์ประกอบของหลักสูตรควรแบ่งออกเป็น 7 ส่วน ประกอบด้วย เหตุผลและความจำเป็นของหลักสูตร จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหา และมวลประสพการณ์ การเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน การเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้สื่อการเรียนการสอน และแหล่ง วิชาในชุมชน การประเมินผล การเสนอแนะเกี่ยวกับการช่วยเหลือและส่งเสริมผู้เรียน สอดคล้องกับแนวคิด ของ ปราโมทย์ จันทร์เรือง (2552, หน้า 18) ได้สรุป องค์ประกอบของหลักสูตรว่าประกอบด้วย หลักการ จุดหมาย โครงสร้าง คำอธิบายรายวิชา ขอบข่ายเนื้อหา เวลาเรียน กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการเรียน การสอน และการวัดผลและประเมินผล และสอดคล้องกับ งานวิจัยของ ชีวรัตน์ สาสีประเสริฐ (2545, หน้า 3) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เรื่องการอนุรักษ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ อำเภออุทุมพร สำหรับนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ช่อเพชร เป้าเงิน (2545, หน้า 106) เรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้าง ความฉลาดทางอารมณ์ด้านการตระหนักรู้ด้วยตนเอง ของผู้บริหารสถานศึกษา จรัล ขาวใต้ (2546) ได้พัฒนา

หลักสูตรฝึกอบรมครู เรื่องการเสริมสร้างสมรรถภาพ การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ สำหรับครูระดับประถมศึกษาของมนสิข สิริธสมบุรณ์ (2546) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการวิจัยในชั้นเรียน พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549) ได้วิจัยเรื่อง การ พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรมค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี สอดคล้องกับงานวิจัย ของ พระมหาประนอม ทองไพบูลย์ (2549, หน้า 109) ได้วิจัยเรื่อง การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง การลด ความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกา สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมชาย เปี้ยะผาบ (2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง ศาสนพิธีสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอ หนองแค จังหวัดสระบุรี สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมศักดิ์ จันทวด (2549) ได้วิจัยเรื่อง การ พัฒนาหลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เรื่อง สมาธิภาวนา สำหรับนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนท้ายพิบูล (สำนักงานสลา กินแบ่งสงเคราะห์ 68) จังหวัดสระบุรี สอดคล้องกับ งานวิจัยของ พระสุรเชษฐ์ แสงวงเจริญ (2550) ได้วิจัย เรื่อง การพัฒนาโปรแกรมอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้าน ความเมตตา สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 สอดคล้องกับ งานวิจัยของ พระครูปลัดเก่ง กัลยาณกิตติคุณ (2550) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม เรื่อง มุสาวาท กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหากิตติธัญญ์ กิมชวดกุล (2550) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ต้นแบบชาว พุทธ สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 ในโรงเรียนสังกัด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี เขต 3 ซึ่ง กำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรฝึกอบรม ประกอบด้วย หลักการ จุดหมาย โครงสร้าง คำอธิบาย รายวิชา ขอบข่ายเนื้อหา เวลาเรียน กิจกรรมการเรียน การสอน สื่อการเรียนการสอน และการวัดผลและ ประเมินผล

3. การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมการสอน ธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน ผู้วิจัยได้นำหลักสูตร โครงร่างไปทดลองใช้กับพระภิกษุที่สอนธรรมะใน โรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

ประณตศึกษาสุพรรณบุรี เขต 2 จำนวน 38 รูป ได้ดำเนินการทดลองระหว่างวันที่ 9 - 11 ตุลาคม พ.ศ. 2555 ณ ห้องประชุมนายมหานภาพ ตึกพระพนรัตน์ วัดดอนเจดีย์ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยดำเนินการตามแผนการฝึกอบรมซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นจำนวน 6 แผน พบว่า พบว่า พระภิกษุมีความสนใจและกระตือรือร้นในการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ในขณะที่รับฟังการบรรยายด้านความรู้จากพระวิทยากร และวิทยากร พระภิกษุมีการศึกษาและแสวงหาความรู้จากเอกสารและสื่อต่างๆ ที่ใช้ในการฝึกอบรม มีการซักถามปัญหาข้อสงสัยเมื่อเปิดโอกาสให้ถาม พระวิทยากรและวิทยากรเป็นผู้มีประสบการณ์ในการฝึกอบรม มีความเป็นกัลยาณมิตรที่ดี และมีความเป็นกันเอง สนุกสนาน ส่งผลให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความสนุกสนานและให้ความร่วมมือในการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ส่งผลให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ความเข้าใจ และมีเจตคติที่ดีต่อหลักสูตรฝึกอบรมที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากหลักสูตรการฝึกอบรมได้จัดประสบการณ์ต่างๆ ด้านการสอน เทคนิคการสอน ทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน ข้อค้นพบนี้น่าจะเนื่องมาจากการพัฒนาหลักสูตรที่มีประสิทธิภาพ การใช้วิทยากรที่มีความรู้ความสามารถ และความตั้งใจของพระภิกษุที่จะพัฒนาตนเองซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ปราโมทย์ จันทรเรือง (2552, หน้า 15) กล่าวว่า หลักสูตรเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นแนวทางในการจัดมวลประสบการณ์แก่ผู้เรียน หลักสูตรจึงเปรียบเสมือนแผนที่เดินเรือซึ่งบอกให้กับต้นหรือครูผู้สอนรู้ว่าจะต้องตั้งเข็มทิศไปทางใดและจุดหมายปลายทางของการเรียน การสอนคืออะไร และระหว่างทางที่ไปจะต้องทำอะไรบ้าง การที่การเรียนการสอนจะบรรลุผลได้ทั้งผู้เรียนและผู้สอนจะต้องมีสิ่งที่จะช่วยกำหนดแนวทาง นั่นก็คือหลักสูตร สอดคล้องกับ มาลี เกิดคล้าย (2554) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่องปัญหาอบรมใจเพื่อคลายทุกข์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 พระมหาประนอม ทองไพบูลย์ (2549) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์เพิ่มสุข สำหรับ อุบาสก อุบาสิกา พระมหาไสว สีปัญญา (2550) ได้วิจัยการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่องการเจริญสติเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครูศาสตรบัณฑิตหลักสูตร 5 ปีพระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์

(2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรมค่ายคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้จังหวัดสระบุรี ที่พบว่า นักเรียนมีความสนใจและตั้งใจสามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่างๆ ของกระบวนการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระสุรเชษฐ์ แสงเงาเจริญ (2550) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้านความเมตตา สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 พระมหาปัทมกรณ อุทราช (2552) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา พบว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ มีพฤติกรรมการปฏิบัติที่ดีหลังจากการฝึกอบรม

4. การประเมินผลและการปรับปรุงหลักสูตร พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ที่เรียนตามหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งการที่ผู้เข้ารับการอบรมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังอบรมสูงกว่าก่อนอบรม อาจเนื่องมาจากพระวิทยากร และวิทยากรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีประสบการณ์ในการจัดการฝึกอบรม มีความเป็นกันเองกับผู้เข้ารับการอบรม มีการนำเสนอภาพและยกตัวอย่างที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย ทำให้การอบรมเป็นไปอย่างสนุกสนาน เพลิดเพลิน ส่งผลให้ผู้เข้ารับการอบรมให้ความสนใจและได้รับความรู้ในด้านการสอน เทคนิคการสอน สอดคล้องกับแนวคิดของเบรดี (Brady, 1990, p. 152) การประเมินหลักสูตรมีดังนี้ 1) เป็นการวัดระดับความสามารถของผู้เรียนโดยการเปรียบเทียบกับจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม 2) เป็นการเปรียบเทียบความสามารถของผู้เรียนกับเกณฑ์มาตรฐาน 3) เป็นการอธิบายและพิจารณาตัดสินหลักสูตร 4) เป็นการจำแนกขอบเขตสำหรับการตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตร และการเลือกวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับขอบเขตการตัดสินใจ 5) เป็นการใช้อย่างรู้ทางวิชาชีพ เพื่อตัดสินกระบวนการต่างๆ และการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ ด้านทักษะการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ พระภิกษุให้ความสนใจ ตั้งใจศึกษาวิเคราะห์หลักสูตร มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด สาระการเรียนรู้ ตัวอย่างการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ตามองค์ประกอบที่กำหนด ซึ่งผลการเขียนแผนการจัดการเรียนรู้ใน

ภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ สุนันทา สุนทรประเสริฐ (2544, หน้า 82) การจัดทำ แผนการจัดการเรียนรู้ต้องศึกษา วิเคราะห์หลักสูตร มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด สาระการเรียนรู้ จุดประสงค์การเรียนรู้ เวลาเรียน กิจกรรม สื่อ และการวัดผลประเมินผล การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต้อง สอดคล้องกับจุดประสงค์และการวัดผลประเมินผล ด้าน เจตคติต่อหลักสูตรฝึกอบรม ผู้รับการอบรมมีเจตคติที่ ดีต่อหลักสูตรการฝึกอบรมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ที่สุด อาจเนื่องมาจาก พระวิทยากร และวิทยากร ที่ให้ การอบรมเป็นวิทยากรที่มีประสบการณ์ในการอบรม มีความเป็นกันเอง มีวิธีการอบรมโดยใช้สื่อที่ทันสมัย ไม่น่า เบื่อ จึงทำให้ผู้เข้ารับการอบรมได้รับความรู้และสามารถ นำความรู้ไปปฏิบัติงานสอนในโรงเรียนได้ดี สอดคล้อง กับงานวิจัยของ พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549) ได้ วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรมค่าย คุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาห์ จังหวัด สระบุรี พบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลัง การใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนการประเมินระหว่าง การฝึกอบรม พบว่า นักเรียนมีทักษะปฏิบัติได้เป็นที่น่าพอใจ และการประเมินหลังการใช้หลักสูตรฝึกอบรมที่พัฒนาขึ้น มีความสอดคล้องและเหมาะสมที่จะนำไปใช้ สอดคล้อง กับงานวิจัยของ จรัส ขาวใต้ (2546) ได้พัฒนาหลักสูตร ฝึกอบรมครู เรื่อง การเสริมสร้างสมรรถภาพการจัดการ เรียนการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ สำหรับครู ระดับประถมศึกษา กลุ่มตัวอย่างคือ ครูผู้สอนใน ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ปีการศึกษา 2546 ของ สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอศรีเทพ จังหวัด เพชรบูรณ์ พบว่า ครูผู้สอนต้องการเรียนรู้และฝึกอบรม เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนตามแนวทางปฏิรูป การศึกษาที่ส่งผลให้ผู้เรียนมีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ และการศึกษาหาความรู้ที่ สามารถแก้ปัญหาการนำไปใช้ ครูมีความรู้หลังการอบรม สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สอดคล้อง กับพระมหาประนอม ทองไพบูลย์ (2549, หน้า 109) ได้ วิจัยเรื่อง การสร้างหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลด ความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกา พบว่า ความรู้เกี่ยวกับการลดความทุกข์ เพิ่มความสุข ของ

อุบาสก อุบาสิกา หลังฝึกอบรม เรื่อง ลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สูงกว่าก่อนฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05 เจตคติโดยภาพรวมของอุบาสก อุบาสิกา ที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรม อยู่ในระดับมากที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมชาย เฝียะผาบ (2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง ศาสนพิธีสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอ หนองแค จังหวัดสระบุรี สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระ มหาสมศักดิ์ จันทวด (2549) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนา หลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรม เรื่อง สมารถภาวนา สำหรับนักเรียนชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนท้ายพิบูล (สำนักงานสลาก กินแบ่งสงเคราะห์ 68) จังหวัดสระบุรี สอดคล้องกับ งานวิจัยของ พระครูปลัดเก่ง กัลยาณกิตติคุณ (2550) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม เรื่อง มุสาวาท กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่าง มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และเจตคติต่อการ ใช้ หลักสูตรฝึกอบรมภาพรวมอยู่ในระดับมาก

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำหลักสูตรไปใช้

1. ก่อนที่จะนำหลักสูตรฝึกอบรมการสอน ธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนไปใช้ ควรศึกษา จุดประสงค์ ปรับเนื้อหาสาระ กิจกรรมและสื่อวัสดุ อุปกรณ์ให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อมบริบทของ กลุ่มเป้าหมาย
2. ควรศึกษารายละเอียดของหลักสูตร ฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนให้ ชัดเจนเพื่อความสะดวกและเหมาะสมกับการนำไปใช้
3. วิทยากรที่ให้การฝึกอบรม ควรเป็นผู้มี ประสบการณ์และชำนาญในการจัดกิจกรรมฝึกอบรม มีความสนุกสนาน เป็นกันเอง มีความเป็นกัลยาณมิตรที่ ดี
4. วางแผนการบริหารหลักสูตรให้เหมาะสม เช่น ด้านงบประมาณ อาคารสถานที่ สื่อ วัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวก ให้เพียงพอและเหมาะสม บุคลากรเพียงพอ เพื่อให้ผู้เข้ารับ

การอบรมเกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและเต็มตามศักยภาพ

5. ระยะเวลาที่ใช้ในการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียน ควรปรับให้เหมาะสมกับกิจกรรมตามแผนการจัดการเรียนรู้

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการนิเทศติดตามพระภิกษุที่ผ่านการฝึกอบรมครั้งนี้ หลังอบรมไปสักระยะหนึ่ง เพื่อติดตามผลการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนธรรมะในโรงเรียนต่อไป

2. ควรมีการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสอนธรรมะสำหรับพระภิกษุในโรงเรียนในทุกเขตพื้นที่การศึกษาของจังหวัดสุพรรณบุรีต่อไป

3. ควรมีการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมสำหรับพระภิกษุในหัวข้ออื่นๆ ที่จำเป็นต่อการจัด การเรียนรู้อีก เช่น การพัฒนานวัตกรรมการใช้สื่อเทคโนโลยี การวิจัยในชั้นเรียน หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงวัฒนธรรม. (2549). คู่มือการดำเนินงานตามโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- กาญจนา อุปสาร. (2547). การพัฒนาแผนการจัดการเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (STAD) เรื่อง ศาสนากับการดำเนินชีวิต กลุ่มวิชาสังคมศึกษา ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ชั้นปีที่ 1. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จรัส ขาวใต้. (2546). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเสริมสร้างสมรรถภาพการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์สำหรับครูประถมศึกษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, สถาบันราชภัฏพระนคร.
- ชวลิต ชูกำแพง. (2551). การพัฒนาหลักสูตร. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ช่อเพชร เป้าเงิน. (2545). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างความฉลาดทางอารมณ์ ด้านการตระหนักรู้ตนเอง ของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดสมุทรสาคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชีวันดี สาลีประเสริฐ. (2545). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณวัตถุ อำเภออุทุมพร สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทิศนา ขัมมณี. (2552). ศาสตร์การสอน (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2545). การวิจัยเบื้องต้น (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- ปราโมทย์ จันทร์เรือง. (2552). เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาหลักสูตร. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระครูปลัดเก่ง กัลยาณกิตติคุณ. (2550). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง มุสาวาท กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2544). พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก.
- พระมหาภิตติคุณ ภิรมหาคุณ. (2550). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมยุวพุทธ เรื่อง ต้นแบบชาวพุทธ สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี เขต 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

- พระมหาปัทมกรณ อุทรักษ์. (2552). การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมหาประนอม ทองไพบูลย์. (2549). การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเรื่องการลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมหาสมชาย เฝียะผาบ. (2549). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ศาสนพิธี สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมหาสมศักดิ์ จันทวดี. (2549). การพัฒนาหลักสูตรกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เรื่อง สมณภิกษา สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนวัดท้ายพิบูล (สำนักงานสลากกินแบ่งสงเคราะห์ 68) จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมหาสิริชัย เสรีไธรัตน์. (2549). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมหาไสว สืบปัญหา. (2550). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติ เพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครุศาสตรบัณฑิต หลักสูตร 5 ปี มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พระมานิตย์ โชติธมโม. (2553). การศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนจังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุรเชษฐ์ แสงเจริญ. (2550). การพัฒนาโปรแกรมฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้านความเมตตา สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- พิจิต ฤทธิ์จัญญ (2551). ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: แฮสส์ ออฟ เคอร์มิสท์.
- มนสิข สิริสมบุญ. (2546). การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมการวิจัยในชั้นเรียน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มาลี เกิดคล้าย. (2554). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่องปัญหาอบรมใจเพื่อคลายทุกข์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- วีไล ทองแผ่. (2550). ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัย. ลพบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- สงัด อุทรานันท์. (2532). พื้นฐานและการพัฒนาหลักสูตร (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มิตรสยาม.
- สมชาติ กิจยรรยง. (2545). สูตรสำเร็จการจัดฝึกอบรม. กรุงเทพฯ: มัลติอินฟอร์เมชั่น.
- สุนันทา สุนทรประเสริฐ. (2544). แผนการสอนตามแนวปฏิรูป. นครสวรรค์: ริมปิงการพิมพ์.

Brady, N.C. (1990). *The nature and properties of soils* (10th ed.). New York: Macmillan.

Tyler, Ralph W. (1950). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: The University of Chicago Press.